

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 008:930.85

Г.В. БУРЯК, канд. філос. наук, доц., НТУ «ХПІ», Харків

ЕВОЛЮЦІЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ СЕЛЯНСЬКОЇ РОДИНИ (ЗА СПОГАДАМИ МОЇХ БЛИЗЬКИХ)

Стаття відтворює життєві погляди й цінності селянства на підставі спогадів рідні автора. Основна мета статті – показати перетворення селянської культури в період до і після колективізації.

В статье воссоздаются житейские взгляды и жизненные ценности крестьян на основании воспоминаний родственников автора. Основная цель статьи – показать превращение крестьянской культуры в период до и после коллективизации.

The paper deals with the reconstruction of the worldly views and vital values by the memory of the author's relatives. The principal purpose of the paper is to show the evolution of the peasant culture from pre-kolkhoz to collectivization time.

Художник, письменник, історик Юрій Логвин, аналізуючи життя свого діда, талановитого селянина, свого батька, який втік (у прямому сенсі цього слова) із села, зберігши собі життя, і став відомим мистецтвознавцем, фахівцем з мистецтва Київської Русі, згадуючи своє післявоєнне спілкування із селянами, підсумовує: знищена ціла цивілізація.

Українська Радянська Енциклопедія визначає селянство як «найдавніший і найчисельніший клас, ... який відіграє важливу роль у створенні матеріальних благ, соціально-політичному і культурному розвитку суспільства». Тим не менш, з розвитком капіталізму цей важливий клас, виявляється, розшарувався на багатих (куркулів) і бідних. Куркуль – власник землі і знарядь праці, експлуататор, багатіє за рахунок найбідніших верст селянства. «Куркульство було ліквідовано як клас в результаті суцільної колективізації сільського господарства» [1, с. 27]. Між ними – середняк, який дещо має з ґрунтів та реманенту, а наймає робітників «іноді». Загадка цієї групи розкривається далі просто: вони «пішли в колгоспи» і «перетворилися на

колгоспне селянство» [2, с. 131]. Відмінність середняка від куркуля, таким чином, – у бажанні перетворитися у сільський пролетаріат, обілівшись перед владою, яку, очевидно, «важлива роль у створенні матеріальних благ ...» (і далі за текстом визначення) не влаштовувала.

Прабаба Химочка (Єфимія) нікого не гнобила, не експлуатувала. Поки чоловік служив у армії, вона працювала білошвіркою, відклала гроші та купила в пана (який утік до Польщі) деякий реманент, будівлі, худобу, одяг, домашнє начиння та п'ятдесят десятин землі для своєї родини із сімома дітьми. Вона була городянкою, письменною, любила читати «Бедную Лизу», гарною господинею, уміла лікувати перелами й допомагала народжуватися як людині, так і скотині (за спогадами моєї, значно старшої від моєї мами, тітки Ніни Степанівни). У невеличкому селищі (14-16 садіб) вздовж залізниці було багато вдячних їй за те, що живуть на цьому світі. А розкуркулювали її на тій підставі, що Химочка давала притулок узимку громадському пастуху (на його гаряче прохання), за що він допомагав по господі. Справжня ж причина – гарбуз, піднесений Химочкиною Нюсею організаторові акції. Ні любов, ні шана сусідів Химочку не захистили: спочатку вона пішла вішатися, потім махнула рукою – «робіть, що хочете!»; корову відвели до сусідки (бо колгоспу ще як такого не було), коня залишили, а двох невісток та чотирьох онуків повезли до Орші. Там знайшлася добра душа (як оповідала тітка), яка розтлумачила, що везти їх далі, у Сибір, сенсу нема: померзнуть у товарних вагонах. На тому розкуркулювання закінчилося.

Брат баби, Іван Васильович, маючи п'ятьох доньок (найменшій – два рочки) і жодного сина, вимушений через це наймати робітника, який жив на правах члена родини, а до того ж отримував платню. Тітка характеризувала діяльність Івана Васильовича в гумористичному ключі: «Він був чудн-й! Якось оголосив, що буде господарювати на «німецький манір» – усе реєстрував у великій книзі». Жорстко економлячи на всьому, докуповував ділянки землі і стрягнувся, кінець кінцем, на новий будинок замість благоденської халупи, у якій мешкало десятеро людей. Деревину для каркасу взяв із своєї ділянки, докуповував. Будували силами всієї рідні (мій тато з іншими дітьми оббивали дранкою стіни). Може через цей будинок (його розібрали і вивезли на другий день), а формально через робітника, був він розкуркулений і засланий з дружиною і доньками за Урал. Там він вимушений був працювати сторожем, прибиральником і грубником у школі, а повернутися після війни в рідне село не зміг: його не прийняли тепер у радгосп – бо геть спрацьований. Казав моїй тітці: «Яким я був темним, дурним – сам себе знищив! Тепер же всі газети читаю, за літературою стежу». (Далі – більше! Мамин батько, Степан Васильович був репресований в 1937 році з іншими 7-8 сусідами – з усіх 14 родин селища – як потенційний конкурент голові колгоспу, дуже бідному селянинові із сусіднього села, який знайшов спільну мову з владою, як з радянською так і німецькою).

Хто дійсно був бідний в селі? Одинаки, хворі, непридатні до сільської праці. Занедбане господарство втрачалося ними, вони продавали землю, хату. Тому наймані робітники, як правило, жили у господарів, часом були з іншого села. Але виживали вони саме тому, що завжди була робота і можна було найнятися. Переважна більшість робіт, тим не менш, виконувалася на умовах обміну послуг: збиралися на толоку родичі, сусіди. Дід Іван Павлович, наприклад, шив шкіряне й повстяне взуття для всіх родичів (не на продаж). Це правило стосувалося всіх робіт з великим обсягом. Люди зі спеціальними навиками заробляли вже із своєї майстерності. Свекор баби Фросини Василівни, Оврам Вовк, був прекрасним бондарем, робив ковані, на різьблених ніжках, скрині для дівочого посагу – йому платили золотом; а він же не пив, не курих, усе збирав посаг для своєї власної вимоленої донечки-одиначки, яка померла сімнадцятирічною: тоді він все зібране порубав, спалив і часом запивав.

Звичайно, найбільшні були й найуразливішими в цьому плинні безперестанної роботи. Батько пригадує родину приїжджих, які, мабуть не дуже схильні до землеробства, першими загинули в Голодомор. Тітка розповідала про свою сварку на початку війни з господаркою сусідньої занедбаної садиби, яка казала: «Ось німці прийдуть, вас, комуняк, перевішають, а я й погойдаю!». Селянство – соціально активний клас, змінює рід діяльності в залежності від обставин життя: дід Іван Павлович служив ротним писарем у Персії, мав дуже гарний почерк, повернувся додому й обирався головою коопспілки, Товариства виробників цукрового буряку, секретарем сільради; дід Степан Васильович, сім років провоювавши на двох війнах, повернувся і працював на будівництві залізничного мосту, але був і гарним, шанованим господарем. Але вже їхні діти виїздили здобувати освіту, працювати в міста, бо повертатися не мали куди.

Селянин, за визначенням свого способу існування, повинен бути динамічним, гнучким, підприємливим, широко обізнаним у різних сферах виробництва. Маючи (у переважній більшості випадків), дрібні гроші від продажу молочних продуктів і яєць, селянин багато чого робить власноруч. Селянин не налаштований, не при звичаєний купувати! Купували горщики, миски, глеки, які майстри возили возами, вигукуючи свій заклик до господарок. Важливий фахівець – коваль. Однак дрібний ремонт також робили самотужки. Багато виробляли з деревини – від іграшкових вітрячків, які гуркотіли, або награвали (курячим пером по шворочці), сопілочок – до меблів, музичних інструментів і будинків. Руками мого діда Степана Васильовича, який збудував міст (показаний на карті) на залізниці Лепель, був побудований і власний будинок, найкрасивіший в селищі, за що родина поплатилася в непевні післявоєнні часи: грабіжники, вирішивши, що то багата оселя, у темряві вигребли вміст шухляд (багаточисельні фотографії). Таким чином зник величезний фотоархів моєї родини. Стеля будинку була викладена хи-

трудолюбим візерунком із дощечок – ніби паркетом – так, що у війну німці не знайшли вхід на горище.

Селянин неймовірно економний в дрібницях (що може зараз здатися смішним сучасному городянину). Найменші шматочки шкіри, металу, інших матеріалів перетворювалися на інструменти, пристрої, забавки – у залежності від потреби.

Обмеження пов'язані виключно з фізичною силою та витривалістю: розподіл обов'язків у родині ґрунтується саме на цьому. Діти (від молодших до старших) пасуть худобу (від дрібної – до коней), порядкують у городі і хаті, ловлять рибу, збирають щавель, гриби-ягоди, плетуть кошики, ріжуть ложки, забезпечують худобу кормом, а піч – паливом, допомагають батькам у полі. Усе це – звичайне для будь-якої родини [3]. Навчання відбувається залученням до роботи, участю в житті родини. (Спогад батька: він не зміг підняти сніп і волочив його, за що й був покараний віжками.) У мого тата були тільки брати, то йому випадала й дівоча робота, через що він ображався та заздів сусідам, у яких було повно дівчат. Оскільки дівчат у родині не було, то й не ткали, не вишивали. Баба Фросина вишивала і ткала у дівочтві, заміжньою ж полишила – не було часу.

Ураховуючи обсяг роботи (7 га орної та городньої землі, 1-2 корови, 1-2 коней, десяток овець, птиця, кабан та домашні клопоти), характер харчування (переважно рослинна, молочна їжа та сало, іноді свинина чи баранина), ніхто з моєї родини не міг мати надмірної ваги (Баба Марія Карпівна пригощала мене «тюрею» – сумішшю води, олії, цибулі та чорних сухарів). Й за спогадами батька, усі родичі швидше жиливі, ніж кремезні. Хоча у дитинстві я чула, що когось із прадідів Онищенків називали «Буряк» (серед інших Буряків, які населяли ледь не половину Марківців) за повновидість чи то за повнокровність.

Особливість роботи потребувала не тільки фізичної придатності, а й певних рис характеру: робити до результатів, до найкращих результатів, що б там не було. Постійні примовки тітки Ніни Степанівни: «Очам лячно, а руки роблять!», «А ти роби – через «не можу».

Домашнє господарство з мінімумом хатнього майна потребувало постійної величезної уваги, часу, зусиль. Ніна Степанівна розповідала, наприклад, що баба Пріся щоліта ходила дуже далеко на болото Ремню, рвала жорстку, як дріт, траву «хвощанку», плела з неї коси, сушила на горищі, щоби протягом року щосуботи відшкрібати лави й стіл до білого. Глиняну долівку також щосуботи підмащувала, а піч підбілювала; одяг проварювала (у жлукті – дерев'яній трубі, яку ставила в корито): полотно було білим-білесеньким. У такій білесенькій сорочці запнута хусткою, яка підкреслює темне від засмаги ще не старої (близько 50 років) обличчя баби Фросини. Однією рукою вона тримає великі білі квіти, пелюстки розсипаються на її темній спідниці, а другою – меншого онука, поряд сидить старший, з яким через декілька років її сплять, замкнувши в хаті під час каральної акції.

Із слізьми та кров'ю селяни позбавлялися ґрунтів і знарядь праці, а з ними – і гідності, і відповідальності за власну родину, за власне життя, отримуючи натомість страх і віру в «доброго барина», те, що соціальні психологи називають госпітальним синдромом.

Список літератури: 1. Українська Радянська Енциклопедія. Вид. 2. – К., 1983. – Т. 6. 2. Див.: Там же. – Т. 10. 3. *Воропай О.* Звичаї нашого народу : Етнографічний нарис. – К., 1993. – С. 40-42; 358-375; 460-461; Етнографія України. – Львів, 1994. – С. 335-337; *Зеленин Д.К.* Восточнославянская этнография. – М., 1991. – С. 330.

Надійшла до редколегії 26.04.2011.

УДК 394:477+340.141

В.В. МАЛІКОВ, аспірант, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА СЕЛЯНСТВА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «THE RUSSIAN REVIEW» У 1985 РОЦІ

У статті висвітлюється дискусія щодо звичаєвого права та функціонування традиційного селянського суспільства у пореформений період. Аналіз цієї дискусії розкриває методологічні проблеми дослідження звичаєвого права та допомагає зрозуміти його сутність та значення.

В статье освещается дискуссия об обычном праве и функционировании традиционного крестьянского общества в пореформенный период. Анализ этой дискуссии раскрывает методологические проблемы исследования обычного права и помогает осознать его сущность и значение.

This paper highlights the discussion of customary law and the functioning of traditional peasant society in the post-reform period. Its analysis reveals methodological problems in studying of customary law and helps to understand its essence and significance.

У даному дослідженні проводиться аналіз дискусії на сторінках журналу «The Russian Review» стосовно звичаєвого права селянства Російської імперії у пореформений період. В умовах посиленого інтересу до цієї сфери в сучасній українській етнології залучення досягнень американської наукової думки до розуміння особливостей мислення і світогляду селянства є актуальним завданням. Не дивлячись на те, що дана дискусія є відомою для сучасних українських та російських науковців, у присвячених звичаєвому праву працях результати цієї дискусії, як правило, залишаються неврахованими.

Метою дослідження є виявлення методологічних підходів та ідей щодо розуміння сутності звичаєво-правових відносин на основі аналізу за-